

Senujų baltiškųjų *Enchiridiono* vertimų paralelės: dėl *pasiutimo* formos (vok. *zu fluchen bewegt*)

Pietro Umberto Dini

Pizos universitetas

Filologijos, literatūros ir kalbotyros departamentas

pietro.dini@unipi.it

STRAIPSNIO TIKSLAS – ištirti, kaip vertimuose į senąsias prūsų, lietuvių ir latvių kalbas buvo perteiktas Martyno Liuterio *Mažojo katekizmo* „Tikėjimo išpažinimo“ skyriuje aptinkamas pasakymas *zu fluchen bewegt* (kontekste [*Ich...*] *Habe sie erzûrnet und zu fluchen bewegt*).

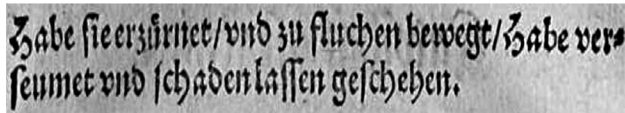
Kalbamojo pasakymo semantika ir vartoseną, taip pat vertimo strategijas, kurias taikė minėtų kalbų vertėjai, tiriamos kontrastyviniu ir hermeneutiniu metodais.

Abelio Vilio vertimas greičiausiai buvo paveiktas skirtingų veiksnių, iš jų – pažodiškumo ir ikonizmo. Vertimui įtakos taip pat galėjo turėti fonetinės ir semantinės sąsajos su vokiečių k. *Woge: bewegen ~ bewegen*. Atliekant analizę, straipsnyje pateikiama ir kitų kalbų kontrastyvinių pavyzdžių.

Daroma išvada, kad senosios prūsų kalbos žodis *pobanginnons* yra Vilio kūrybinis vertimas (vok. *Lehnschöpfung*). Taip vertime į prūsų kalbą atsiskleidžia subtili lingvistinė senosios prūsų ir vokiečių kalbos interferencija.

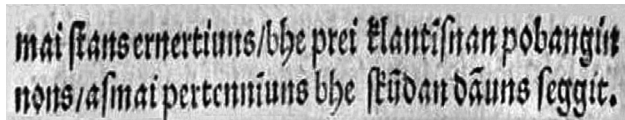
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: senoji latvių kalba, senoji lietuvių kalba, senoji prūsų kalba, vertimas.

0. Baltistai, ypač prūsistai, jau atkreipė dėmesį į sunkumus, kilusius iš Martyno Liuterio *Mažajo Katekizmo* „Tikėjimo išpažinimo“ (vok. *Beichte*)“ skyriaus verčiant pasakymą *zu fluchen bewegen*, pavartotą kontekste *[Ich...] Habe sie erzürnet / und zu fluchen bewegt* (pažodžiui – „aš juos supykdyčiau ir sujudinau iki keikimo“; žr. 1 pav.)¹.

1 pav. Iš Liuterio 1561 (= 1543) m. *Enchiridiono* „Begleittext“ (= Mažiulis 1966, 180)

XIX a. pab. diskusijos objektu tapo Abelio Vilio vertimas į prūsų kalbą: *asmai stans ernertiuns | bhe prei klantifnan pobangin | nons*, ypač prūsiškasis „hápax legómenon“ – *pobanginnons* (žr. 2 pav.).

2 pav. Iš Vilio 1561 m. *Enchiridiono* prūsų k. III D 53, 1–2 (= Mažiulis 1966, 181; PKP II, 151)

Dar 1881 m. Friedrichas Bechtelis apgynė Vilį nuo Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno² paskelbto priekaišto, esą

¹ Plg. Trautmann 1910, 45, 15; Mažiulis 1981, 151.

² Savo mintį Nesselmannas išreiškė dukart. Pirmiausia 1845 m. knygoje *Die Sprache der alten Preuffen* (89): „*Pobanginnons asmai* 35., ich habe bewogen, verführt. Der Ueberfetzter schein das deutliche *bewogen*

Vilis sukūrė *pobanginnons* derivaciniu būdu iš žodžio **banga*, remdamasis klaidinga vokiečių kalbos dalyvio *bewogen* ‘pajudintas’ (iš bendraties *bewegen* ‘judėti’) ir daiktavardžio *Woge* ‘banga’ analogija. Bechtelis³ pastebėjo, kad iš tikrųjų Liuterio tekste yra *bewegt* (o ne *bewogen*) ir manė, kad **pobanginti [sic]* yra geras prūsiškas veiksmožodis, turintis atitikmenų ir lietuvių kalboje, plg. lie. dial. žem. *beñgti* ‘baigti’, *biñgti* ‘mušti, daužti’.

1. Įdomu trumpai aptarti, kaip viskas klostėsi vėliau. Vėlesni prūsistai ne itin gilinosi į šią problemą:

- a) Jānis Endzelīnas (1943, 229) apsiribojo nuoroda į Reinholdą Trautmanną (1910).
- b) Vladimiras Toporovas (= PrJ I, 192–193) atkūrė **bang-*, remdamasis baltų onomastikos duomenimis ir lygindamas su kitomis baltų kalbomis.
- c) Vytautas Mažiulis (= PKEŽ III, 300–301) atkūrė **(pa)bangin-tvei* ‘pajudinti’ (< ***bangītvei* ‘skatinti, akstinti’ < **baksnoti*, mušinėti’) ir toliau susiejo su balt. **beng-* / **bing-* ‘mušti, daužti’.

von *Woge*, Lith. *banga*, Sanskr. *bhanga*, Lett. *bangas* abgeleitet zu haben.“ Vėliau Nesselmannas panašiai kartojo tą pačią mintį 1873 m. knygoje *Thesaurus linguae prussicae* (133): „Der Uebersetzer [t. y. Will, – aut. past.] scheint das deutsche Particip bewogen von Woge, litt. *banga*, lett. *bangas*, sanscr. *bhanga*, abgeleitet zu haben, woraus wir schliessen können, dass auch die preuss. Sprache das Wort *banga*, Welle, Woge gehabt habe.“

- ³ Plg. Bechtelio (1881, 319) pastebėjimą: „Nesselmann bemerkt Sprache der alten Preussen S. 89 und Thesaur. S. 133 zur Erklärung von *pobanginnons*, der Uebersetzer scheine „bewogen“ von „Woge“ = lit. *bangà* abgeleitet zu haben. Nun aber schrieb Luther auch noch in der 4. Recension seines kleinen Katechismus [...] an dieser Stelle gar nicht „bewogen“ sondern „bewegt“, und so steht auch bei Will; *Vnd zu fluchen bewegt = bhe prei klantisnan pobanginnons*. Anstatt ihm also eine Torheit zuzuschreiben, wird man in *pobanginti* ein gut preussisches Verbum zu erkennen haben, welches zu lit. *bingstu*, bin mutig, hurtig, gehört.“

d) Wojciechas Smoczyński (1989, 187–189) iš pradžių pasiūlė naują prūsiškojo dalyvio aiškinimą, bet vėliau (2005, 268) pritarė tradiciniam aiškinimui, pagal kurį *pobanginnons* sietinas su žemaičių tarminėmis formomis (plg. Schmalstieg 2015).

Iš problemos sprendimo trumpos apžvalgos matyti, kad tradiciškai *pobanginnons* sietinas su žemaičių tarminėmis formomis (pvz.: lit. dial. žem. *beñgti* ‘baigti; enden’, *biñgti* ‘mušti; schla-gen’).

Vis dėlto istoriškai paveldėtas klausimas, ar, Bechtelio žodžiais tariant, čia buvo Vilio *Torheit* (t. y. ‘kvailystė’, kaip priekaištavo Nesselmannas), ar jis pavartojo *ein gut preußisches Verbum* (t. y. tikrą prūsišką veiksmažodį, kaip manė pats Bechtelis), lieka atviras.

Mano nuomone, prasminga prie šio klausimo grįžti. Kaip buvo iš tikrųjų, paaiškės detaliau nagrinėjant Vilio vertimą.

2. Visų pirma, reikėtų pastebėti, kad apie kvailystę (*Torheit*, kurią minėjo Bechtelis) ir kalbos negali būti. Ryšys tarp daiktavardžio *Woge* ‘banga’ ir veiksmažodžio *bewegen* (kurio dalyviai yra *bewegt* ~ *bewogen*) yra daugiau negu galimas⁴.

Senosios vokiečių aukštaičių kalbos *wāg* [‘judrus] vanduo, upė, ežeras; [bewegtes] Wasser, Fluß, See’, vidurinės vokiečių aukštaičių kalbos *wāc*, gotų *wēgs* ‘audra, vėtra; Sturm, Brandung’, senosios anglų kalbos *wāg* ‘banga, srautas; Woge, Flut’ ir senosios islandų *vāgr* ‘jūra; Meer’ etimologiškai priklauso prie **ueg^h*- ‘judėti; bewegen’⁵.

Semantikos aspektas taip pat tikslintinas. Skirtumas tarp ‘banguojančio judėjimo’ ir ‘mušimo, daužimo’ yra akivaizdus. Todėl, jei žiūrėtume į semantinę palyginimo pusę, tradicinis Bechtelio gretinimas su žemaičių tarminėmis formomis *beñgti* ‘baigti’,

⁴ Plg. Duden 1963, 769; Kluge ²³1995, 896.

⁵ Įdomu, kad forma *Woge* vokiečių rašomojoje kalboje įsitvirtino būtent Liuterio Biblijos vertime.

biñgti ‘mušti, daužti’ neatrodo ypač įtikinamas. Be to, tiriamajame Liuterio pasakyme omenyje turimas ne materialus, o dvasinis judėjimas.

Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, yra prasmės grįžti prie nagrinėjamo klausimo. Gali būti, kad minėtos mokslininkų pozicijos nėra tokios nesuderinamos. Nesselmanno pasakymą galima būtų suprasti kitaip negu jį suprato jo amžininkas Bechtelis, vadinasi, nebūtinai šis pasakymas turi būti kritikuojamas.

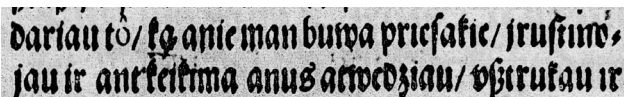
Visai įmanoma, kad Nesselmannas pastebėjo (ne be tam tikro grožėjimosi), jog Vilis atpažino vokiečių k. *Woge* ir *bewogen* sąsają. Ar tai tiesa, paaiškės gilinantis į Vilio vertimą ir analizuojant pasirinktą vertimo strategiją.

3. Pastebėtina, kad visiems vertėjams į baltų kalbas⁶ neturėjo būti lengva išversti analizuojamą Liuterio *Mažojo Katekizmo* posakį. Tuo nesunku įsitikinti, jei (kaip ir kitur⁷) praplėsime tyrimo akiratį ir į jį įtrauksime Liuterio *Mažojo Katekizmo* vertimą į lietuvių kalbą⁸:

[*Efch biednas ghriefchnas...*] *jrufstino*= | *jau ir ant keikima anus atwedziau* / ... (Vilentas 1576, Diiij[4]) (žr. 3 pav.).

... / *jrufstino*= | *jau ir ant keikima anus atwedziau* / ... (Zengštokas 1612, 30).

[*Aß... Diewą įartines efmi o*] (Engelis 1722, 165).

dariau to/ eg anie man buvo pricsafie/ jrufstino,
jau ir ant keikima anus atwedziau/ vstrufau ir

3 pav. Iš Baltramiejaus Vilento 1576 m. *Enchiridiono*
(= Ford 1969, 216)

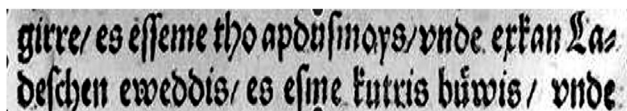
⁶ Vadinasi, ne tik Vilentui. O tiek Mažiulis (1981, PKEŽ), tiek Smoczyński (2005) apsiriboja tik Vilento *Enchiridiono* vertimu.

⁷ Plg. Dini 2014.

⁸ Kituose lietuvių raštijos autorių tekstuose šio vertimo nėra.

Taip pat palyginsime su vertimu į latvių kalbą⁹:

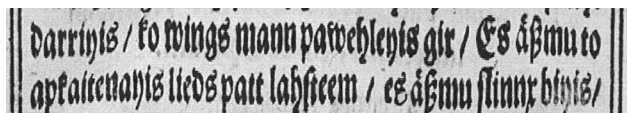
[*Es Nabbax Greetzenex...*] *es effeme tho apdufmoys / vnde exkan La= / defchen*¹⁰ *eweddis / ...* (Rivijus 1586, 25) (žr. 4 pav.).

4 pav. Iš 1586 m. vadinamojo Johano Rivijaus *Enchiridiono* (= Inoue 2002, 64)

[*Es Nabbax Greetzenex...*] *Es efme tho apdufmoys / vnde exkan Ladefchen eweddis* (Anonymas 1615, G2B–G3A).

[*ES nabbahx Ghrehzeneex...*] *Es āßmu to | apkaitenayis lieds patt lahsteem / ...* (Mancelis 1631, 491) (žr. 5 pav.).

5 pav. Iš 1631 m. Georgo Mancelio *Enchiridiono* (491)

Pastebimi kai kurie bendrieji bruožai: 1) verčiant tiek į lietuvių, tiek į latvių kalbą, vengta pažodinio vertimo; 2) vertėjai pasielgė gana laisvai, pateikę posakio, reiškiančio '(i)vesti / skatinti į keikimą / iki keikimo', variantų.

Pažodinio vertimo vengė, vertė gana laisvai ir Sauromanas, t. y. Liuterio *Mažojo Katekizmo* vertėjas į lotynų kalbą:

⁹ Kituose latvių raštijos autorių tekstuose šio vertimo nėra.

¹⁰ Plg. ME II: *lādēt* 'fluchen, schimpfen', (**lādēšanas*) *lāsts* 'der Fluch'.

[*Ego miser peccator confiteor...*] *sed offendi saepius eum mea negligentia & impulsi eum ut male mihi precaretur...* (Liuteris, plg. *Mag.* in Knoke 1904, 94).

Taigi vertėjai į baltų kalbas smarkiai nutolo nuo pirminio teksto. Vienintelio Vilio vertimas išliko artimas Liuterio tekstui. Kyla klausimas: kodėl Vilis, kaip kiti vertėjai, *pobanginnons* nevertė pasitelkdamas, pavyzdžiui, **wedduns* arba kitą panašų veiksmažodį, reiškiantį '(i)vesti / skatinti'? Niekada to nesužinosime ir, galiausiai, tai neturi didelės reikšmės.

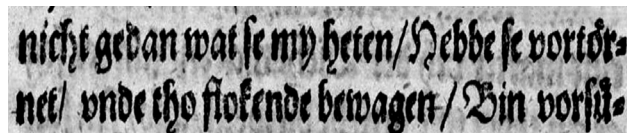
Vis dėlto įmanoma iškelti hipotezę, kaip prūsų kalboje galėjo atsirasti *pobanginnons*:

- a) Remiantis prūsų kalbos faktais, galima drąsiai teigti, kad Viliui buvo žinoma šaknis **bang-* (plg.: *Bangityen*, *Bangputtis*, *Binge* ir kt.).
- b) Bechtelis tvirtino, kad Liuterio tekste yra tik forma *bewegt*. Tačiau Liuterio tekstų vidurinės vokiečių žemaičių kalbos variantuose yra forma *bewagen*. Pvz., Marburgo 1531 m. leidimas (taip pat ir kiti) iš tiesų rodo *n*-dalyvio formą:

[*Ick arme sündner...*] *hebbe se vortôr | net / vnde tho flokende bewagen / ...* (Liuteris, plg. *Mag.* I, II, III, in Knoke 1904, 94).

Ta pati *n*-dalyvio forma *bewagen* aptinkama ir vidurine vokiečių žemaičių kalba parašytuose katekizmuose, pavyzdžiui, 1585 m. leidime:

[*Ick arme sündner...*] *Hebbe se vortôr= | net / vnde tho flokende bewagen / ...* (Liuteris 1585) (žr. 6 pav.).

nicht gedan wat se my heten/Hebbe se vortôr=
net/ vnde tho flokende bewagen/ Bin vorsitt=

6 pav. Iš 1585 m. Liuterio *Enchiridiono* (P iiiij [1])

Remiantis tuo, kas aptarta, galima kelti hipotezę ir dėl galimų Vilio vertimo būdų:

1. Vilis galėjo nusižiūrėti vidurinėje vokiečių žemaičių kalboje esančią *n*-dalyvio formą ir mėginti ją ikoniškai perteikti savo prūsiškame vertime. Vadinasi, *n*-dalyvis tikrai galėjo tarnauti Vilio modeliui.
2. Atsižvelgdamas į Liuterio tekstą, Vilis, kitaip negu kiti vertėjai, stengėsi ne tik pažodžiui išversti, bet, turbūt, ir ikoniškai perteikti formą.
3. Vokiečių kalbos teksto formų *Woge*, *bewegen* ir *bewegt* ~ *bewogen* garsų panašumas („klangliche Analogie“) galėjo veikti taip, kad Vilis ketino jį perkelti į prūsų kalbą pagal savąjį vokišką modelį. Tai žinomas vertimo interferencijos atvejis, kai į galutinį tekstą perkeliama originalo teksto bruožai.
4. Minėtu atveju modeliuojamas tekstas galėjo būti projektuojamas į vertimo tekstą dėl daugelio priežasčių: tiek dėl vertėjo menko prūsų kalbos mokėjimo, tiek dėl noro ir mėginimo perteikti savąjį prūsišką modelį, t. y. vokiečių kalbos posakio „vidinę formą“. Vilis greičiausiai vadovavosi paprastu intuityviu santykiu: *Woge* : **bang-* = *bewegt* ~ *bewogen*: *x*, kur *x* galėtų atstovauti istorinė forma *pobanginnons*.
5. Galima spėti, kad konkrečiu idiomatiniu vartojimo atveju prūsiškas žodis semantiškai buvo praplėstas pagal vokiečių kalbos modelį.

Mano nuomone, pasirinkdamas *pobanginnons*, Vilis nei padarė kvailystę, nei vartojo prūsišką veiksmažodį. Jis atliko „Lehnschöpfung“: tai tokios rūšies skolinys, kai svetimio žodžio reikšmė perkeliama sukurtam žodžiui, bet žodžio forma neparemta svetimiu modeliui.

4. Stebėtina, kad semantinis vaizdas – pyktis, metaforiškai pavaiduotas kaip jūros banga, – aptinkamas ir kitose kalbose. Tai, be abejonės, galėjo turėti įtakos Vilio vertimo strategijai.

Verta atkreipti dėmesį į rusų kalbos žodžius: *волна* ‘banga’ ir *волнение* ‘bangavimas’, taip pat į ‘susijaudinimas, vidinis nerimas’ ryšį su *волновать* (taip pat *волноваться*), t. y. *приводить в волнение* ‘sukelti bangas, pašiaušti jūrą’ (pvz., *Ветер волнует море* ‘vėjas pašiaušia jūrą’), kaip ir *подстрекать к волнениям* ‘sukelti nerimą, kurstyti, maištauti, sujudinti viduje’ (pvz., *волновать народ* ‘kurstyti liaudį’)¹¹.

Iš kai kurių senosios rusų kalbos pavyzdžių aiškėja, kad *волнение* taip pat buvo vartojama reikšme ‘sukilimas, maištas, sujudimas, nerimas’, plg.:

*При болярехъ же великаго князя паки бысть мятежь
въ новогрѣдѣехъ... Великий же князь, слышавъ
сія отъ своихъ пословъ и отъ тамошнихъ..., иже
разбегошася отъ таковаго злаго волнения, зжаливси вельми...*

Lietuviškai būtų maždaug taip (cituojamas ne visas sakinys¹²):

*Didžiojo kunigaikščio bajorams esant, vėl sukilo
naugardiečiai... O didysis kunigaikštis, išgirdęs apie tai
iš savo pasiuntinių ir iš tenykščių..., kurie
išsilakstė nuo tokio aršaus sujudimo, labai nusiminęs...*

Minėtinas ir *волноватися* (ar *вълноватися* ir *вълноватися*). Šis veiksmažodis vartojamas ne tik kalbant apie jūrą, bet ir apie žmones ir reiškia ‘parodyti nepasitenkinimą, pyktį, sukilti’, plg.:

*И бысть велий мятежь въ Новѣгородѣ, и волновашася людие
сюду и сюду...*

Veiksmažodis *волноватися* yra skolinys iš slavų bažnytinės kalbos (datuojamas 1073 m.)¹³.

¹¹ Plg. Vasmer (= ÈSRJa I, 339).

¹² Už pagalbą verčiant sakinį dėkoju Sergėjui Temčiniui.

¹³ Galbūt šioje kalboje jau buvo dvejopa prasmė, plg. Šanskij 1968, 149.

Pastebėtina, kad ir graikų k. veiksmožodis *κυμαίνω* ‘banguoti; wallen, aufwallen’ kildinamas iš daiktavardžio *κῆμα* ‘banga’. Taip išreiškiamas tiek jūros, tiek (perkeltine reikšme) visos armijos nerimas. Be to, gali būti reiškiami žmogaus jausmai ir aistros. Plg. Platono tekstą (*Leges* 930a), kuriame sakoma:

ἐὰν δ' αἱ ψυχὰι κυμαίνωσιν μειζότως αὐτῶν
'tų [žmonių] jausmai yra perdėm sujaukti...'

5. Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima daryti tokią išvadą – labai tikėtina, kad Vilio vertimą į prūsų kalbą veikė skirtingi veiksniai: vertėjas galėjo vadovautis tiek pažodiniu vertimu, tiek ikonizmu. Kaip žinoma, vertimo procese lemiamas veiksnys gali būti fonetinis ir / ar semantinis artimumas. Turint omenyje aki-vaizdų (jau aptartą) Vilio vertimo pažodiškumą ir ikoniškumą, minėtu konkrečiu atveju tikrai galėjo būti svarbūs šie elementai: vokiečių kalbos *Woge*, *bewegen* ir *bewegt* ~ *bewogen* implicitinis sąskambis, taip pat dalyvių *bewegt* ir *bewogen* vartojimo (ir reikšmių) mišimas. Tas pats reiškinytis pastebėtas ir kitose kalbose.

Visa tai galėjo paveikti Vilio vertimą į prūsų kalbą ir lemti prūsiškų leksinių atitikmenų pasirinkimą. Rezultatas – „Lehnschöpfung“. Taip vertime į prūsų kalbą atsiskleidžia subtili lingvistinė senosios prūsų ir vokiečių kalbos interferencija.

Jei tai, kas pasakyta, atrodo bent kiek įtikinama, vadinasi, XIX a. pabaigos Nesselmanno ir Bechtelio polemikos objektas išsisklaido kaip jūros bangų puta.

Šaltiniai

Anonymas 1615. Altlettischer Katechismus, 1615. Prieiga internete: <<http://www.ailab.lv/senie/static/Ench1615.html>>.

Engelis 1722. Der kleine | Catechismus | D. Martin Luthers | | Deutch und Littauisch / | [...] Aufs neue in Tillit Anno 1722. | überlehen. | Gedruckt in Königsberg. | Mit Reußnerischem Verlag und Schrifften.

Liuteris 1561. ENCHIRIDION | Der Kleine | Catechismus | Doctor Martin Lu= | thers / Teutſch vnd Preuffiſch. | Gedruckt zu Königsberg in Preuffen | durch Johann Daubman. | M. D. LXI.

Liuteris 1585. ENCHIRIDION. | De Klene Ca= | techismus / edder Chriſt= | like tucht / vor de gemenen | Parheren / Predigers / vn= | de Huſſueder. | D. Mart. Luther. | Mit einer nyen Bicht. | Magdeborch. | 1585. [Gedrucket tho Magdeborch / dorch Wolffgang Kirchner.]

Mancelis 1631. Der kleine | Catechismus | D. MARTINI LUTHERI, | Seliger gedächtnis. | Von newen vberfehen | durch | GEORGIVM MANCELIVM | Sengallum P. | Ad Zoilum: | *Serviat omne DEO ſtudium, fremat Orbis & Orcus* | *Rumpatur Momus*: Sat placuiſſe DEO | Cum Grat. & Privileg. Seren Reg. Maj. Svec. | Gedruckt in der Königlichen Häupt vnd See= | Statt Riga in Lieffland / durch vnd in Verle= | gung Gerhard Schröders. [1631]. Prieiga internete: <http://valoda.ailab.lv/korpuss/senie/faksimili/17gs/Manc1631/Manc1631_Cat.html>.

Rivijus 1586. ENCHIRIDION | Der kleine Ca= | techismus: Oder Chriſt= | liche zucht für die gemeinen Pfar= | herr vnd Prediger auch Hausueter etc. | Durch | D. Martin. Luther. | Nun aber aus dem Deud= | ſchen ins vndeudſche gebracht / vnd | von wort zu wort / wie es von D. | M. Luthero gefetzet / gefaſ= | fet worden. | [...] Gedruckt zu Königsberg bey | George Ofterbergern | Anno M.D. LXXXVI. ||

Zengštokaš 1612. Luther Martin, Enchiridion. Catechiſmas Maſžas / dæl paſpalitu Plebonu [...] per Baltramieju Willenta [...] per Lazaru Sengſtack [...], 1612.

Vilis 1561. ENCHIRIDION. | Der Kleine | Catechismus | Doctor Martin Lu= | thers / Teutſch vnd Preuffiſch. | Gedruckt zu Königsberg in Preuffen | durch Johann Daubman. | M. D. LXI.

Vilentas 1579. ENCHIRIDION | Catechiſmas | maſžas / dæl paſpalitu | Plebonu ir Koznadiju / | Wokifchku liebuwiu para= | ſchits per Daktara Mar= | tina Luthera. | O iſch Wokifchka liebuwia ant | Lietuwifchka pilnai ir wiernai pergul= | ditas / per Baltramieju Wilentha | Plebona Karalauczyue ant | Schteindama. | Ichſpauftas Karalau= | czui per Jurgi Ofterber= | gera / Metu Diewa | M. D. LXXIX.

Literatūra

Bechtel Friedrich 1881, Zum altpreussischen Enchiridion, *Altpreussische Monatsschrift* 18, 310–319.

Dini Pietro Umberto 2014, „*Ins Undeudfche gebracht*“: *Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreussischen „Kleinen Katechismus“*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge 33, Berlin: de Gruyter.

Duden Konrad 1963, *Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Bearbeitet von G. Drosdowski, P. Grebe und weiteren Mitarbeitern der Dudenredaktion, Bibliographisches Institut Mannheim-Wien-Zürich: Dudenverlag.

Endzelīns Jānis 1943, *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika*, Rīga: Zinātne.

ЭСРJa = Vasmer Max 1986–1987: *Этимологический словарь русского языка*, Išverstas iš vok. k. su Olego N. Trubačëvo komentaris, 4 t., Moskva: Progress.

Ford Gordon 1969, *The Old Lithuanian Catechism of Baltramiejus Vientas (1579). A phonological morphological and syntactical investigation*, The Hague Paris: Mouton.

Inoue Toshikazu 2002, *Латышский перевод лютеранского Малого Катехизиса 1586 года. Критическое издание текста и Глоссарий*, Составил Тосикадзу Иноуэ, 2002, Кобэ: Институт иностранных языков.

Kluge Friedrich ²³1995, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin ecc.: de Gruyter.

Knoke Karl 1904, *D. Martin Luthers Kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben in hochdeutscher, niederdeutscher und lateinischer Sprache herausgegeben und mit kritischen und sprachlichen Anmerkungen versehen*, Halle a. S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Mažiulis Vytautas 1981, *Prūsų kalbos paminklai II*, Vilnius: Mokslas.

ME = Mülenbachs Kārlis, Endzelīns Jānis 1925–1927, *Latviešu valodas vārdnīca II (Ie–O)*, Rīga: Kultūras fonds.

Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand 1845, *Die Sprache der alten Preussen an ihren Überresten erläutert*, Berlin: Reimer.

Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand 1873, *Thesaurus Linguae Prussiae. Der preussische Vocabelvorrath soweit derselbe bis jetzt ermittelt worden ist, nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localna-*

men, *gesichtet und zusammengestellt*, Berlin: Dümmlers Verlagsbuchhandlung, Harrwitz & Gossmann.

PKEŽ = Mažiulis Vytautas 1988, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas I (A–H)*, Vilnius: Mokslas.

PrJ = Toporov Vladimir Nikolayevich 1975, *Прусский язык I (A–D)*, Moskva: Nauka.

Schmalstieg William Riegel 2015, *Studies in Old Prussian. A Critical Review of the relevant Literature in the Field since 1976 until 2014*, Ed. by P. U. Dini, Vilnius: Vaga.

Smoczyński Wojciech 1989, Zur Schreibung im Enchiridion (I), *Baltistica* 3(1), Priedas, 179–195.

Smoczyński Wojciech 2005, *Lexikon der altpreussischen Verben*, Innsbruck: IBS.

Šanskij Nikolaj Maksimovič 1968, *Этимологический словарь русского языка 1*, Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.

Trautmann Reinhold 1910 [1970], *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

PARALLELS IN TRANSLATING OLD BALTIC ENCHIRIDIONS: FORMS OF THE RAGE (GERM. *ZU FLUCHEN BEWEGT*)

Summary

The aim of this paper is to investigate how the expression *zu fluchen bewegt* (in the context: [*Ich...*] *Habe sie erzürnet und zu fluchen bewegt*), found in the chapter on Confession in the *Small Catechism* by M. Luther, was rendered in the Old Prussian, Old Lithuanian and Old Latvian translations.

The usage and semantics of this expression, as well as the different strategies employed by translators in each language for its respective translation, are studied in a contrastive way and by means of the hermeneutic method.

Abel Will's work was probably exposed to different impulses, among them literality and iconism. His translation process could be influenced both by the phonetic and semantic vicinity between the German *Woge*, *bewegen* and *bewegt* ~ *bewogen*. Contrastive examples in other languages are also given. According to the author, in the case of the OPr. word *pobanginnos*, A. Will created a *Lehnschöpfung*, a fact that reveals a subtle interference with the German language.